e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi
Journal of Oriental Scıentific Research (JOSR) www.esarkiyat.com ISSN: 1308-9633

JOSR Nisan-2017 Cilt:9 Sayı:1 (17) (s. 502-531) *JOSR* April-2017 Volume:9 Issue:1 (17)

"ESKİ KOMŞUMUZ KADİM DOSTUMUZ"* MAĞRİB'TE TARİH VE BUGÜN
Mağrib Yolculuğu ve Hatırda Kalanlar

Adnan ADIGÜZEL*

24 Ocak'ta İstanbul'dan Paris aktarmalı olarak Kazablanka (Dâru'l-Beydâ)'ya, oradan da 11 Şubat'ta tekrar yine Paris aktarmalı olarak İstanbul'a döndük. Yaklaşık yirmi gün Mağrib'te bulunma ve bu sırada da bölgedeki tarihi mekânları, diğer güzellikleri gezme ve görme imkânı bulmuş olduk. Burada Mağrib ile ilgili izlenimlerimi genel olarak aklımda kaldığı, görebildiğim ve ifade edebildiğim kadarıyla sizlerle paylaşmaya çalışacağım.

Benim Mağrib ziyaretimin asıl amacı, akademik hayatım boyunca hemen bütün çalışmalarımı Mağrib tarihi üzerine yaptığım için, tarihi araştırmalar yaptığım ve hakkında çok sayıda makale yazdığım, tezler hazırladığım coğrafyayı ve bu coğrafyada benim araştırdığım dönemden kalan her ne varsa görmekti. Bundan dolayı da bu coğrafyayı ziyaret en önemli hayalim ve aynı zamanda zorunluluk olarak yerine getirmem gereken bir vazifeydi.

Mağrib'te birçok şehir gezdik ve şehirlerde birçok mekânda bulunduk. Bu esnada da gördüğümüz yerleri doğal olarak kendi zihin yapımızla değerlendirdik. Burada gördüğümüz gariplikler de güzel gördüklerimiz ve beğenmediklerimiz de bizim zihnimizdeki dünya ile yapılan değerlendirmeler olacaktır.

İslam tarihinde Mağrib ifadesi her ne kadar Mısır'ın batısında Müslümanların yaşadığı bütün coğrafyayı ifade etse de, günümüzde Fas diye bildiğimiz ülkenin adıdır. Burası kendileri tarafından "Memleketu'l-Mağribiyye" (Mağrib Krallığı) ya da "Devletu'l-Aleviyye" olarak adlandırılmıştır. Mağrib, Kuzey Afrika'da Akdeniz'in Atlas Okyanusu ile birleştiği köşede ve deniz sınırlarını Akdeniz'den çok Atlas Okyanusu'nun oluşturduğu bir ülkedir. Ülkenin sahilleri Cezayir'den sonra Cebeli Tarık Boğazı'na kadar Akdeniz sınırında, daha sonra da Boğaz'dan güneye, Moritanya'ya doğru Okyanus kıyısında uzanmaktadır. Ülke nüfusu 35 milyon civarındadır. Ülkede ihraç edilecek petrol ya da doğalgaz bulunmamakta, ülke ekonomisi tarım, hayvancılık ve turizm gibi alanlardaki çalışmalarla zenginleştirilmeye çalışılmaktadır.

Mağrib'te bulunduğumuz dönemde şehirlerin öncelikle, tarihi şehir (medinetu'l-kadîme) olarak ifade edilen kısımlarını gezdik. Buralarda da tarihi özellikleri olan camiler ve diğer tarihi mekânlar ile müzeler mutlaka görmeye çalıştığımız yerlerin başında gelmekteydi. Buradaki gözlemlerimizde daha çok tarihi mekânlarda, özellikle camilerde, sütunlar, mihraplar, kapılar vb. gibi unsurlarda Endülüs mimarisi özellikleri açıkça görülmektedir. Bu coğrafyanın mimarisi Endülüs mimari tarzıyla tamamen kaynaşmış durumdadır.

---

* "Eski Komşumuz Kadim Dostumuz" ifadesi için bkz. Metin Akar, Mağrib'den Meşrika –Türk Gözüyle-, Ankara 2014, s. 359.

* Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Öğretim Üyesi, e-mail: aadiguzel@ogu.edu.tr./adiguzela63@gmail.com

Mağrib şehirlerinde, yeni kurulan şehirlerden ayrı olarak tarihi kısmı (medinetu'l-kadime-eski şehir) varlığını devam ettirmektedir. Buralarda hayat çok canlı bir şekilde devam etmektedir. Gerek turist hareketliliği ve gerekse bu mekânlarda halkın hâlâ yaşamaya devam etmesi bu canlılığı beslemektedir. Bundan dolayı da Mağrib şehirlerinde, tarihi dokusunu korumuş otantik yerleri, sokakları olduğu gibi görmek mümkündür. Yani bir yanda olabildiğince modern batı tipi bir şehirleşme varken diğer yanda "medinetu'l-kadîme"ler varlığını devam ettirmektedir. Mesela Fes'te İdrisiler döneminden kalma adıyla Kayraviyyîn bölgesi ve buradaki çarşılar, konutlar, mescitler vb. yapılar tıkış tıkış dar sokaklarıyla varlığını devam ettirmekteyken diğer yanda çok katlı yapılarla, mağazalar, geniş cadde ve sokaklarıyla hayat bütün hızıyla devam etmektedir. Yine bir yandan da tarihi, eski yapıların tamir, bakım (termîm/restorasyon) çalışmaları görülmektedir.

Mağrib'te ülkenin tarihinde yer alan devletlerin adları ve bu devletlerin önemli şahsiyetlerin adlarının okullarda ve diğer yerlerde yaşatıldığını görüyoruz. Üniversite, lise, çeşitli park, müze ve hatta apartman isimlerinde bunu görmek mümkündür. Bu anlamda Kadı İyad, Kayraviyyîn gibi üniversite adları ile bizim rastgele gezilerimiz esnasında gördüğümüz Murabıtlar Devlet başkanlarından Yusuf b. Taşfin, Ali b. Yusuf, Muvahhidler devlet başkanlarından Abdulmumin b. Ali, Yakup Mansur ve Merinîlerin bazı devlet adamlarının adları okullarda yaşatılmaktadır. Yine bazı sitelere de ülkenin geçmişinde iz bırakan İdrisiler, Murabıtlar, Muvahhilder, Merinîler gibi hanedanlıkların adı verilmiştir.

Mağrib krallıkla yönetilen bir ülke olsa da Arap Baharı dediğimiz sosyal ve siyasal hareketlilik başlayınca, hızla bir anayasa değişikliği yapılarak siyasi partiler kurulmuş, seçimle gelen kişilere hükümet kurdurulmuştur. Buradaki en büyük parti de "*Hizbu'l-Adele ve't-Tenmiyye" (Adalet ve Kalkınma Partisi)*'dir. Bu parti sadece ismiyle değil amblemiyle de Türkiye'deki aynı isimli partiyi taklit etmiş, amblem olarak etrafına ışık saçan gaz lambası figürünü seçmiştir. Bu parti ilk seçimde tek başına iktidara gelmiş, ancak 2016 yılı güz döneminde yapılan seçimde ise, en çok oyu almasına rağmen tek başına iktidar olacak çoğunluğu sağlayamamıştır. Burada yaşayan bir arkadaşın yorumuna göre; hükümet, kralın kötü giden ve başarısız olduğu konularda halka gösterdiği aranan suçlu (şamar oğlanı) rolünü üstlenmiş durumdadır. Kral onları ülkedeki yanlışların sorumlusu olarak göstererek kendisini hep masum göstermeye devam etmektedir.

Mağrib'te devlet kurumları yanında birçok özel işyerinde de kralın resminin asılmış olduğu görülmektedir. Bazen bir seyyar satıcı tezgâhında bazen bir taksinin arka camında kralın resmi bulunabilir. Mağrib krallarından II. Hasan, V. ve VI. Muhammed en çok adı duyulan çoğu yerde havaalanı, mescitler, köprüler vb. yerlere adı konulan krallar olarak göze çarpmaktadır.

Mağrib'te birçok yerde; tablolarda, afişlerde, bayrak üzerinde ya da dağda taşta "Allah, Vatan, Melik" üçlemesinin yazıldığını görmekteyiz. Bu kelimeler bazen yan yana, bazen de üçgen şeklinde; en üstte Allah, alt sağda Vatan, solda da Melik sıralaması şeklinde yer almaktadır.

Giyim kuşam yönünden gerek kadın kıyafetleri gerekse erkek kıyafetlerinde Mağriblilerle Türkiyeliler arasında hayli benzerlik, hatta çoğu zaman aynılık görülebilmektedir. Kadınlar tesettürlüsü ve tesettürsüzüyle sanki Türkiyeliler gibi

giyiniyorlar. Tesettürlü kadınlar üzerinden bu benzerliği daha açık bir şekilde görebiliyoruz. Bu benzerliğin sebebi, Türkiye'den bu ülkeye yapılan tekstil ihracatı ile bir noktaya kadar açıklanabilir. Ancak bir de bu ülkenin de genel anlamda Fransa ve ülkenin kuzeyindeki Tanca, Titvan gibi bölgelerde de İspanya etkisinin hayatın her alanına yansıdığını da hesaba katmak gerekir. Yani Türkiye'de devrimlerle dönüştürülen Batı tipi kıyafet burada da doğrudan sömürü ve işgallerle gerçekleştirilmiştir. Tabii diğer yandan halkın bir kısmı geleneksel kıyafetler giymekte, özellikle birçok erkeğin üzerindeki başı da örten bir şekilde yapılan pardösüler, Hristiyan keşiş kıyafetlerini çağrıştırmaktadır.

Mağrib'te dikkat çekici şekilde her yerde kadınların çalıştığı görülmektedir. Devlet sektörü ya da özel işletmelerde sanki erkekten çok kadın çalışmaktadır. Mesela şehirlerarası yollardaki ödeme noktalarında çalışanların büyük bir çoğunluğu bayanlardan oluşmaktadır. Beş tane gişeden üç dört tanesinde çalışmakta olanın kadınlar olduğu görülmektedir. Yine günün geç saatlerine kadar kadınlar tek başlarına ya da arkadaş gruplarıyla dışarda gezebilmekte, kafelerde oturabilmektedirler. Mağrib kadınlarının işlerini kaybetmemek için çok daha ciddi ve disiplinli çalıştıkları, erkeklere göre daha güvenilir ve çalışkan oldukları ifade edilmektedir.

Mağrib'te sigara kullanımı bizdekine göre çok daha az gibi. Şehirlerde öyle her yerde sigara içenlere rastlamıyoruz. Elbette içenler de var ama bizdekine göre çok az gibi görünmektedir. Bir de sokak ve caddelerde dikkat çekici şekilde sık sık tek sigara satıcılarına rastlanmaktadır. Sanki sigara içenler, sigara içmek istediklerinde seyyar tezgâhlardan tek sigara alarak içiyorlar. Yerlerdeki sigara izmaritinin azlığı da sigaranın çok fazla tüketilmediğini göstermektedir.

Ülkede neredeyse hiç şişman kişiye rastlamamış olmamız da yine dikkat çekici bir durumdur. Artık yaşam tarzları mı, yoksa yemek seçimleri mi onları şişmanlamadan kalmalarını sağlıyor bilemiyoruz. Yine bir başka dikkatimizi çeken konu da çocukların azlığıydı. Özellikle kenar mahalleler cıvıl cıvıl çocuk olur diye beklerken bunu göremedik. Ancak bu ülkede evlenmenin epeyce zor olduğuna dair söylenenlerle birlikte düşününce çocuk sayısının az olması da normal olmalı. Ülkenin coğrafi genişlik olarak Türkiye'ye yakın bir yüzölçümüne sahip olduğu (yaklaşık 700.000 km^2) halde nüfusunun Türkiye'nin yarısından da az olması (30-35 milyon civarında) belki bundan dolayıdır.

Mağrib'te gördüğümüz hemen bütün şehirlerde trafikte oldukça fazla motosiklet, mobilet ve bisiklet var. Merrakeş'te geniş yolların en sağında bunlar için, otomobil şeridinden biraz daha dar özel bir şerit ayrılmıştır.

Bunun yanında eşek arabaları, insanlar tarafından çekilen iki tekerlekli arabalar da sık sık görülebilmektedir. Tarihi şehirlerdeki dar sokaklarda, bu sokaklarda bir metre civarında bir eni olan, dar olarak tasarlanmış insanların çektiği iki tekerlekli arabalar ve yine eşek arabaları, yanında atlarla da yük taşınmaktadır.

Şehirlerarası yollar oldukça iyi, şehirler paralı otoyollarla birbirine bağlanmış durumdadır. Yol boyunca bol bol zeytinlikler, okaliptüs ağaçları, turunçgiller, muz ve çilek seraları görülebilmektedir. Şehir içi yollar da genel anlamda iyi kabul edilebilir. Trafikte daha çok muzdarip olduğumuz şehir Kazablanka oldu. Diğer şehirlerde de, çok fazla bunaltmayan bir trafik akışı bulunuyor.

Trafik kurallarına uyulması konusundaki hassasiyet açıkça görülmektedir. Yollarda sürekli hız, emniyet kemeri, takip mesafesinin korunması ve radar kontrolü uyarıları ile karşılaşıyoruz. Kurallara uymayanlara da ülke şartlarına göre oldukça etkili cezalar uygulanıyor. Biz de bundan nasibimizi aldık. Hız sınırı 65 km. olan bir yolda 80 km. hız yaptığımız için 300 Dirhem (yaklaşık 30$/110 TL) kadar ceza ödedik.

Kazablanka'da şehir içi otobüslerde (naklu'l-medine) çok ciddi ve sert bir şekilde bilet kontrolü yapıldığını gördük. Altı yedi kişilik bir kontrol ekibi, her hangi bir durakta otobüse binerek bilet kontrolü yapıyor ve bileti olmayanlara ceza kesiliyor. Yine ulaşım işi galiba, Avrupalı yabancı şirketler tarafından yürütülüyormuş.

Mağrib'te gezdiğimiz şehirlerde devasa ağaçların bulunduğu parklar vardır. Bu parklarda öncelikle devasa okaliptüs ve palmiye ağaçlarıyla, zeytin, turunçgiller gibi ağaç çeşitleri göze çarpmaktadır. Bir de bu ülkede tattığımız meyve ve sebzelerin ayrı bir doğallığı, kokusu ve tadı var. Acaba ürünleri etkileyen katkılar ya da müdahaleler (hormon, GDO) burada uygulanmıyor mu, yoksa suyundan mı, toprağından mı bilemiyoruz. Yine Mağrib'te meyve suyu, hemen her yerde göze çarpan ve oldukça da lezzetli, zevkle içebileceğimiz içecektir. Aynı zamanda meyve suyu, içecek anlamında çok isabetli bir tercih kabul edilebilir. Kocaman bardaklarla sunulan, içenlerin tercihine bağlı olarak bal ya da süt de katılan karışık meyve suyu günün her saatinde hazırlanmaktadır. Bu içecekler yazın çok sıcak günlerinde daha da cazip bir içecek olacaktır. Yine bu ülkede tabaklarla, haşlanmış ve kürdanla çıkarılarak yenilen salyangoz satılmaktadır. Bize göre Müslüman mahallesinde satılmaması gerekse de burada bol bol tüketilmektedir. Yine çarşı pazarda kabuğu soyularak satılan, Türkiye'de özellikle güney sahillerimizde de bol bol bulunan frenk inciri ya da dikenli incir dediğimiz bir tropikal meyve bulunmaktadır. Bu meyve, çoğu zaman kabuğundaki tüy gibi dikenlerinin fark etmeden battığını hissettiğimiz hoş bir yiyecektir. Tabii burada soyularak ikram edildiği için, bu güzel meyvenin dikeninden etkilenmiyoruz.

Mağrib'te dikkat çeken konulardan biri camilerin namaz vakti dışında kapalı olmasıdır. Namaz vaktini kaçıranların namaz kılacak açık cami bulması oldukça zor bir durumdur. Namazlar genellikle ezandan 10 dakika kadar sonra kılınmaktadır. Ezanlar ise oldukça sade ve hızla okunup bitmektedir. Bir Türkiyeli olarak en çok özleyeceğimiz konulardan biri güzel sesli müezzinlerin ezanları olmaktadır.

Buradaki camilerde farz namazlar imamın mihrap önüne gelmesiyle hızlı bir kamet getirilerek başlar ve imamın selam vermesiyle biter. Bizdeki gibi müezzinin komutuyla yapılan tesbihat ve dualar yapılmamaktadır. Bunlar kişilerin kendilerine bırakılmıştır. Yine sünnet namaz olarak farzdan sonra namaz neredeyse hiç yok gibi. İmam sadece sağına "es-Selamü aleyküm" şeklinde selam vererek namazı bitirmektedir. Sola selamı cemaat kendi kendilerine komutsuz olarak vermektedirler.

Bir de buradaki camilerde hemen her sütunun yanında bir taş bulunmaktadır. Genellikle orta boy bir portakal ya da elma büyüklüğündeki bu taşlar, abdest alamadan camiye gelenlerin teyemmüm yapmaları için konulmuş taşlarmış. Bizim mantımızla bunun bir anlamı ya da güçlü bir gerekçesi olmasa da bu taşlardan her camide çok sayıda bulunuyor.

Bir de buradaki insanların abdest alma şekli bizim garipsediğimiz bir görüntü oluşturmaktadır. İnsanlar çeşme başında da olsa akan suyla abdest almak yerine yaklaşık iki litrelik küçük kova(cık)lara su doldurup ellerini bu suya daldırıp avuçladıkları su ile abdest alıyorlar. Bazen tuvalete giderken de bu kova(cık)lara sıcak su doldurarak gidiyorlar. Tuvalet ve abdest kovalarının karışmaması için bazı abdest alma mekânlarında, "Mavi kovalar sadece abdest içindir" gibi uyarı yazıları bulunmaktadır.

Mağrib'e gitmeden önce bazı arkadaşlar tarafından bize güvenlik ile ilgili çeşitli uyarılar yapılmıştı. Yine benzer uyarıları çeşitli yerlerde de okumuştuk. Bu uyarılar bizde bir ön yargı oluşturmuştu. Ancak ülkede bulunduğumuz bir iki gün içinde bu ön yargıları atmış olduk. Özellikle bu konuda konuştuğumuz Mağribli bazı kişiler hemen her yerde kameralar olduğunu ve çok sayıda sivil polisin de hemen her yerde görev yapmakta olduğunu belirttiler.

Yine merkezi yerlerde iki jandarma ve onların arasında da bir polis olduğu halde üçlü gruplar halinde gezen devriyeler sık sık görülebilmektedir. Bütün bunlar bizi güven konusunda rahatlattı ve gündüz ya da gece şehirlerin her yerinde, daracık sokaklarda en küçük bir tedirginlik duymadan dolaştık.

Gözlemleyebildiğimiz kadarıyla ülkede fakir kesimle varlıklı kesim yerleşim yerleri anlamında çok açık şekilde ayrılmış durumdalar. Bir yanda derme çatma evler mahalleler varken diğer yanda çok lüks konutlar bulunmaktadır. Mesela bir Türkiyeli arkadaşımızın kaldığı ortalama şartlarda, fazla lüks sayılmayan bir yerdeki sitede kiranın 400$ olduğunu öğrendik. Tabii bu ücret bu ülkedeki ortalama maaşların üstünde bir rakam.

Ülkede internet erişiminin çok iyi olduğu görülüyor. Hemen her otel, lokanta vb. yerlerde wi-fi bağlantısı çok kaliteli şekilde bulunabilmektedir. Ülkede gördüğümüz kadarıyla ülke geneline hitap eden gazeteler yanında Merrakeş, Rabat, Kazablanka, Fes, Tanca gibi şehirlerde, o şehir menşeli gazeteler de çıkarılmaktadır. Bu gazeteler, ülke dışından gelen Arapça ya da Batı dillerinde yayımlanan gazetelerle birlikte aynı tezgâhlarda satılmaktadır. Özellikle Tanca ve Titvan'da sanki Arapçadan çok Fransızca ve İspanyolca gazete satılmakta. Yerli gazeteler yerel de olsa ülke geneline hitabeden gazete de olsa fiyat olarak dört dirheme (yaklaşık 1.5 TL) satılmaktadır.

Mağrib'de görüştüğümüz kişilerden edindiğimiz intiba, çok sayıda Türkiye dizisi bu ülkede izlenmekdir. Bu diziler bir yandan Türkiye'yi o insanların gündeminde tutarken, bir yandan da Türkiye insanının dizilerde gösterilen insan karakterleri üzerinden değerlendirilmesine yol açmaktadır. Bu ülkede gösterilen Türkiye kaynaklı dizilerdeki dinî-İslamî vurgunun olmayışı ya da çok az oluşu görüştüğümüz bir kişinin "Türkiye'de ne kadar Müslüman var? Türkiye Müslüman bir ülke mi?" sorusunu sorma gereği hissettirmişti. Biz Türkiye halkının % 100'e yakın Müslüman olduğunu söyleyince de dizilerde izlediği Türkiye'nin Müslüman ülke insanları gibi görünmediğini ifade etmişti. Son olarak Kazablanka'dan Türkiye'ye dönüş için hava alanına giderken şoförümüz izlediği bir dizi hakkında konuşurken, ben o dizinin çok uzun süredir devam ettiğini belki iki bininci bölüme geldiğini mübalağalı bir ifadeyle söylediğimde şoför: "Bin iki yüz yirmi" gibi bir rakam söyleyerek bu diziyi hiç kaçırmadan yıllarca izlediğini anlattı.

Mağrib sakin insanların ülkesi. Bu ülkede kaldığımız yaklaşık yirmi günlük dönemde 3000 km. kadar yol gittik, şehir içlerinde yaya ve arabayla saatlerce gezdik Kaldığımız süre içinde neredeyse hiç çağrışma bağrışma, kavga gürültü görmedik. Trafikte insanlar birbirlerine son derece saygılılar. Yayaların güven içinde karşıdan karşıya geçme hakları ihlal edilmeden uygulanıyor ve hem de büyük bir saygıyla… İnsanlar trafikte birbirlerine karşı son derece centilmen ve yayaların geçiş önceliğine saygı hissedilir şekilde görülmektedir.

Mağrib'te Türk olmak, Türkiyeli olmak da ayrıca mutluluk verici bir durum. Türkiyeli olduğumuzu ifade etmemiz açıkça bir sevgi gösterisi ve sıcaklık yaratıyor.

Burada öncelikle Mağrib gezim boyunca bana refakat eden değerli öğrencim, kardeşim Emrullah Abay'a ve Kazablanka'da bize evini açarak ağırlayan Ferit Abay'a sonsuz teşekkür ediyorum. Yine, Merrakeş'te iki gününü bize ayırarak rehberlik yapan Hasan Ömer'e, Meknes'te gün boyunca bize şehri gezdiren Huriye'ye, Fes'te bizi yalnız bırakmayan Hasan (Lahcen Sahin)'e teşekkür ediyorum. Son olarak, Tanca ve Titvan'da iki gün boyunca bize yoldaş olan ve rehberlik yapan Abdurrahman'a ve bir şekilde Mağrib'te güvenli, rahat, huzurlu ve güzel günler geçirmemize katkı sağlayan adını sayamadığımız herkese teşekkür ediyoruz.

Şimdi gezdiğimiz şehirlerle ilgili kısa kısa bilgi vermeye çalışalım:

1. KAZABLANKA (DÂRU'L-BEYDÂ)

25.01.2017'de sabah 10.00 civarında Kazablanka Muhammed V Havaalanı'na indik. Burası (Dâru'l-Beydâ) tarihi bir şehir olduğu halde neredeyse şehirde tarihi mekân kalmamış. Tarihi çağrıştıran mekân olarak bizim gördüğümüz sadece sahildeki sur kalıntıları, hisar, buralara hatıra olarak yerleştirilen toplar, bir de Bâbu'l-Merrakuş denilen hediyelik eşyalar, giysiler gibi ürünlerin satıldığı çarşı oldu. Şehrin diğer yerleri bizim her yerde gördüğümüz yeni model bina, mağaza ve çarşılardan oluşmaktadır.

Mağrib'in siyasi ve idari başkenti Rabat olduğu halde, Kazablanka Türkiye'deki İstanbul gibi, ekonomik ve ticari başkent durumunda ve aynı zamanda ülkenin en kalabalık şehridir.

Kazablanka denilince ilk önce akla gelen ve burayla özdeşleşmiş sembol, II. Hasan Camii (Mescidu Hasan es-Sânî)'dir. Bu cami, Atlas Okyanusu kıyısında okyanus doldurularak yaptırılmıştır. Bu cami', 210 metre uzunluğundaki minaresiyle dünyanın en uzun minaresine sahip cami' olma özelliğini taşımaktadır. Bu cami, aynı anda 25.000 kişinin cami içerisinde (cami' hareminde), 80.000 kişinin dış avlusunda namaz kılabileceği genişliğiyle de dünyanın en büyük camilerinden biridir. Caminin yapımında hiçbir masraftan kaçınılmamış, her noktası en ince şekilde işlenerek tarihi Endülüs-Mağrib sanat özellikleri yansıtılmıştır. 1980'de başlayan camii, 1993 Ağustos ayında resmen açılmıştır.

2. MERRAKEŞ

Mağrib'te en fazla görmem gerektiğini düşündüğüm şehir Merrakeş'ti. Cuma günü (27.01.2017) erken saatlerde trenle Kazablanka'dan Merrakeş'e hareket ettik. Bu şehre

ulaştığımızda, Cuma namazı için ezan okunmaktaydı. Normal şartlarda Cuma namazından bir saat kadar önce Merrakeş'e ulaşmamız gerekirken, bir yerde bir saat kadar beklememiz Merrakeş'e geç ulaşmamıza sebep oldu. Merrakeş'e gidişimizdeki bu planlamamız bir anlamda Muvahhidlerden kalma Kütübiyye Mescidi'nde (Camii'nde) kılabilmekti. Trenin Merrakeş'e bir saat kadar geç ulaşması Cuma namazına yetişmemizi de zorlaştırmış oldu. Neyse yine de bir taksiye atlayarak Mağrib'te uzun uzun okunan hutbenin ortalarında camiye ulaşmış olduk. Böylece ilk cumamızı Kütübiyye Mescidi'nde kılma niyetimizi gerçekleştirdik.

Bu Mescit 17 koridor ve 112 kolondan oluşmaktadır. Kuzey ve güneyinde dışarı açılan dörder kapısı bulunmaktadır. Minaresi, kare tarzında yapılmış, Endülüs mimarisi etkisinin görüldüğü, dantel gibi işlenmiş, 67 metre yüksekliğinde bir yapıdır. Mağrib'te gerek eski gerek yeni mescitlerde Endülüs tarzı açıkça görülmektedir. Hemen hemen bütün mescitlerde el-Hamra Sarayı, Kurtuba Ulu Camii ya da la Giralda (Melviye) denilen Sevilyada'ki Muvahhidlerden kalma minarenin benzer şekil ve süslemeleri rahatlıkla görülmektedir. Zaten Kütübiyye Mescidi, la Giralda ve Rabat'taki yarım kalmış minare gibi eserler, Muvahhidlerin üçüncü halifesi Yakup Mansur tarafından yaptırılmıştır ve her üçü de birbirine oldukça benzer şekilde imar edilmiştir.

Namaz sonrası önce cami çevresinde gezindik. Camii bitişiğindeki oldukça geniş ve daha çok turunç ve palmiyelerle süslenmiş parkta bir müddet vakit geçirdik. Burası Mağrib'e gelmeden önce uğradığım Mersin ve Adana'dan hiç de farklı değildi. Hem bitki örtüsü ve hem de bu mevsimdeki hava sıcaklığı açısından adeta Çukurova'daydım. Ocak ayı sonu olsa da çoğu zaman palto ya da mont giymek rahatsızlık veriyordu.

Merrakeş'te Fenâ Meydanı tam bir panayır alanı durumundadır. Bu meydan, Kütübiyye Camii karşısında, 16 km^{2}'lik surlarla çevrili tarihi şehrin ortasında yer alan bir yer. Burası XIX. yüzyıla kadar idam cezalarının infaz edildiği meydan olduğundan meydana Fenâ (ölüler) meydanı denilmiş olduğu rivayet edilmektedir. Burası 1994'ten itibaren UNESCO tarafından var olan kültürel yaşamın sürdürülmesi için koruma altına alınmıştır. Bu meydanda gece ve gündüz farklı etkinliklerle sürekli canlı gösteriler sunulmaktadır. Bu meydanda falcılar, cambazlar, maymun ve yılan oynatıcılar, hokkabazlar, meddahlar, akrobasi gösterisi sunanlar, canlı müzik etkinlikleri, çalgıcılar, hikâye anlatıcıları, sokak tiyatroları, şifacılar, diş çekicileri, yiyecek, içecek, süs eşyaları satanlar, el, ayak veya kollara kına ile desenler yapanlar, misk, sabun, her türlü yerel hediyelik eşyalar satanlar yer almaktadır. Bu meydanın etrafında ise satılan ürün çeşitliliği ve sokak ve koridorlarıyla Türkiye'deki kapalı çarşıya benzeyen, daha çok yöresel giysilerin ve çeşitli hediyelik eşyaların satıldığı yüzlerce dükkânın bulunduğu çarşılar yer almaktadır.

Cami çevresinde bir tur attıktan sonra, caminin kuzey kapılarının karşısındaki çok çeşitli gösterilerin yapıldığı Fenâ Meydanı'na geçtik. Meydanda maymunlar, yılanlar çeşitli oyun ve gösteriler yapanlar ve çok çeşitli otantik eşya satanlar bulunmaktaydı. Meydana varır varmaz çok sayıdaki yılan oynatıcı ve hayatını yılanlardan kazananlardan biri bizi karşıladı ve küçük bir yılanı bir eline alıp öbür eliyle kolumuza girdi. Az sonra da elindeki yılanı boynuma dolayarak buz gibi yılanı boynuma kolye gibi sardı. Diğer eline

çok daha büyüğünü aldı ve baş hizama getirip göstererek onu da boynuma dolamak istedi ama artık ben bu kadarının yeterli olduğunu söyleyerek yılanlardan ayrıldım. Kendi isteğimizle olmasa da bu yılanlarla poz vermenin bir bedeli vardı ve biz de bir miktar ödeme yaparak başka bir mekâna geçtik.

Cuma günü akşama kadar şehrin bu eski meydan, çarşı ve sokaklarında dolaştık. Bu arada kendimize yemek yiyecek bir yer bulmaya çalıştık. Yabancı ülkelerdeki en büyük sıkıntılardan biri tabii ki yiyebileceğimiz bir şeyler (yemek) bulma meselesidir. Biz de bu sıkıntıyı atlatabilmek için idareten bir şeyler atıştırdık. Akşam ezanı okunurken kalmak için nereye gideceğimizi belirleyelim diye bir trafik polisine kalabileceğimiz bir otel sorduk. O da daha sonra sivil polis olduğunu öğrendiğimiz birini yanımıza katarak yardımcı oldu. Kütübiyye Camii ve Fenâ Meydanı'nın çok yakınındaki bir otele yerleştik ve böylece kalacak yer konusunu kolayca halletmiş olduk.

Merrakeş'teki ikinci günümüzde bir önceki akşam tanıştığımız sivil polisin bir arkadaşının rehberliğinde Muvahhidler'in ilk merkezi olan, Tinmelle'ye gittik (28.01.2017). Burası Merrakeş'e 100 km. uzaklıkta, Atlas Dağları'nda yolları dar ve yer yer uçurumların kenarından geçerek vardığımız bir yerdi. Burası İbn Tûmert'in 515/1121 Ramazan ayı ortalarında Mehdi olarak biat alarak Muvahhidler Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştirdiği merkezdir. Tarih kitaplarında buranın yolunun çok sarp, uçurumlarla dolu, çoğu yerde yan yana iki kişinin gidemediği, hatta bazı yerlerde tek kişinin bile geçemediği ve idareten ağaçlarla köprüler kurularak ulaşımın sağlanabildiği sarp yerler olduğunu okumuştum. Tabii günümüzde dağlar kesilerek, vadilerde duvarlar ve dolgular yapılarak araba yolu açılmıştır. Biz de her şeye rağmen hâlâ zor bir yolculuk yaparak Merrakeş'ten itibaren 100 km'lik bu yolu kat ederek Tinmelle Mescidi'ne ulaştık.

Burası 1232'de Merinîler tarafından yağmalanmış ve mescit dışındaki birçok ev tahrip edilmiştir. Bu işgal ve tahribattan sonra da burası yerleşim yeri olarak varlığını sürdürmüştür. Yakın bir zamanda mescidin dış duvarlarının elden geçirilmiş olduğu görülmektedir. Ancak burası ibadet için kullanılmamakta, sadece turistik amaçlı olarak ziyaretçiler geldikçe açılıp gezilmektedir.

Dağın bir yamacında yer alan mescit dışında, mescidin 40-50 metre kadar alt kısmında Muvahhidler'e ait mezarlık olduğu söylenen bir mekân bulunmaktadır. Burada köy mezarlıklarını andıran kitabesiz, sıradan, 40-50 santimlik kısmı görülebilen on kadar mezar taşı bulunmaktadır. Tarih kitaplarından öğrendiğimize göre İbn Tûmert (ö. 1130), Muvahhidler Devleti'nin ilk halifesi Abdulmumin b. Ali (ö. 1163), onun oğlu II. Halife Yusuf (ö. 1184) ve Yusuf'un oğlu III. Halife Yakup Mansur buraya defnedilmiştir. Hatta Abdulmümin Rabat yakınlarında (Sela'da), Yusuf Endülüs'te Sevilya'dan Lizbon'a giderken yol üzerindeki Şenterin'de ve Yakup Mansur da Merakeş'te öldüğü halde naaşları buraya getirilip defnedilmiştir.

Şu anda Tinmelle, İbn Tûmert Mescidi'nin yakın çevresinde sadece birkaç ev bulunmaktadır. Ancak cami bir dağın eteğinde ve bu caminin aşağı kısımlarıyla sağ ve sol yanlara doğru uzayan alanlardaki bölgelerde evler bulunmaktadır. Burası toplamda büyükçe bir köy görünümündedir ve ibadete açık, küçük mahalle mescitleri diyebileceğimiz birkaç tane cami bulunmaktadır.

Tinmelle Mescidi'ne gitmiş olmak, benim için Mağrib ziyaretinin hedeflerinden en önemlisinin gerçekleşmiş olduğu anlamına gelmektedir. Yüksek lisans çalışmam İbn Tûmert ve onun yaşadığı dönemde Muvahhidler Devleti'nin ilk yılları ile ilgiliydi. Kuzey Afrika (Mağrib) ve Endülüs tarihi ile ilgili çalışmaya başlamamın başlangıcı da bu çalışmayla olmuştu. Dolayısıyla burayı görebilmek benim için ayrı bir önem taşımaktadır. Tabii Merrakeş'te bulunan Kütübiyye Mescidi de Muvahhidler döneminin günümüze kalan en önemli eserlerinden bir başkasıdır. Bu eserleri görmek Mağrib ziyaretimin amacına ulaşmasında önemli bir aşamadır. Bundan sonra gördüğümüz her şey hemen hemen bu ziyaretimizin ziyadeleri/extraları olmuştur.

Aynı günün akşamında Tinmelle'den Merrakeş'e dönüş yaptık ve ertesi gün kiraladığımız aracımızla Murabıtlar Devleti (1042-1147)'nin Merrakeş'i kurmalarından önce bölgedeki (1058-1063) ilk merkezleri olan Ağmat'a gittik (29.01.2017). Burada tarihi mekân anlamında ziyaret edeceğimiz fazla bir yer yoktu. Sadece coğrafi olarak Merrakeş'e uzaklığını, yolunu görmüş olduk. Ağmat, Merrakeş'e 30 km. kadar uzaklıkta, doğuya doğru uzanan geniş bir ovanın sonunda yer almaktadır. Ağmat'ta Murabıtlar'ın Endülüs'e hâkim olduktan sonra ailesiyle birlikte buraya yerleştirdikleri Mu'temid b. İbad'ın türbesi bulunmaktadır. Yusuf b. Taşfîn liderliğindeki Murabıtlar'ı Endülüs'e davet edenlerin başında yer alan İbn İbad, oğlunun, Murabıtlar'ı Endülüs'e davet etmek ve sonra da onlara burada yardımcı olmak, onları buraya sahip olmaya kadar götürebileceği konusunda uyarmıştır. Oğlunun ülkeyi deve çobanı, gayri medeni Murabıtlara kaptırmamak gerektiği konusundaki uyarısına: "*Ülkeye domuz çobanları (Hıristiyanlar) hâkim olacağına, deve çobanlarının (Murabıtların) hâkim olması daha iyi değil mi?*" diyerek karşılık vermiştir Ağmat'ta İbn İbad'ı hayırla yâd ettik ve Merrakeş'e döndük.

Merrakeş'te Muvahhidlerden kalan hatıralardan biri de Menara (ışık) bahçeleri ve havuzudur. Burada büyük bir havuz ve havuzun çevresindeki alanlarda zeytin ve mandalina ağaçlarından oluşan bahçeler bulunmaktadır. Zeytinlerin XII. yüzyıldan, Muvahhidlerden kalmış ağaçlar olduğu ifade ediliyor. Yine burada 30.000 zeytin ağacı bulunduğu söyleniyor. Havuz ise Muvahhidlerin ilk halifesi Abdulmumin (ö. 1163) tarafından 1150'lerde kurulan 3.000 öğrencinin eğitim gördüğü okulun bir parçası olarak yapılmıştı. Rivayetlere göre bu havuz öğrencilerin yüzme ve dalgıçlık eğitimi almaları için inşa edilmişti.

Merrakeş'te bankalar, modern alışveriş merkezleri, lüks oteller, villa ve malikâneler Fransız egemenliği döneminde kurulmuş olan yeni şehir kısmında yer almaktadır. Burası geniş yolları, meydanları ve modern lüks binalarıyla bir Avrupa şehri görünümündedir. Yine burada çok güzel bir şekilde düzenlenmiş büyük parklar bulunmaktadır. Merrakeş, sürekli olarak binlerce turisti ağırlayan Mağrib'in en önemli turizm şehridir.

3. MEKNES

Meknes, Kazablanka (Dâru'l-Beydâ)'dan Fes'e geçerken buraya yaklaşık 70 km. kadar uzaklıkta yol üzerindeki önemli bir tarihi şehirdir. Meknes, aynı zamanda Murabıtlar ve Muvahhidler döneminin önemli şehirlerinden biridir. Tarihi şehir, bir tepe üzerine ve yamaçlarına kurulmuştur. Burada da tarihi şehir önemli ölçüde korunmuş durumdadır.

Şehir surlarından eski şehrin sınırlarını görebiliyoruz. Tarihi şehir meydanında Merrakeş Fenâ Meydanı'nın minyatürü diyebileceğimiz bir meydan da bulunmaktadır. Burada da Fenâ Meydanı'nda olduğu gibi çeşitli hediyelik eşya satıcıları, çok farklı gösteriler, yılan ve maymunlara birlikte, kendileri de poz veren ve üzerine binerek poz verebileceğimiz atlar bulunmaktadır. Buradaki atlar, sanki bir heykel gibi, bir heykel pozuyla kıpırdamadan durmaktadırlar. Yine bu meydanda çeşitli müzikler, hikâye anlatıcıları, sihirbaz gösterileri de sergilenmektedir. Meknes tarihi şehrinin onlarca dar koridordan oluşan canlı bir tarihi çarşısı gezilmesi gereken yerlerdendir. Bu çarşılarda aynı zamanda şehrin tarihi Ulu Camii'nin yanında diğer camiler, medrese, saray ve evler de bulunmaktadır.

Burada tarihi çarşı içinde bulunan ve müze olarak kullanılan Benûniyye Medresesi, duvar ve kemerlerindeki arabesk süslemeleriyle çok güzel ve kendine hayran bırakan desenlerle bezenmiş durumdadır. Bu medrese iki kat olarak inşa edilmiş, orta salonu, öğrenci çalışma odaları, mutfağı ve hamamıyla güzel bir eser. Ancak medrese içinde sergilenen herhangi bir eşya bulunmamaktadır. Medresenin bölüm ve koridorlarıyla çatısına kadar tüm yapıyı gezip çıktık.

Yine burada rehberin anlattığına göre, 20.000'i Müslüman 40.000'i gayrimüslim olmak üzere 60.000 mahkûmun tutulduğu bir zindan bulunmaktadır. XIX. yüzyılda bu zindanın üzerine bazı noktalardan hava ve aydınlık gelmesi için yaklaşık 50X50 cm. ebatlarında tavan delikleri açılmış tam bir zindan. Zindanda özel hücreler var mıydı bilemiyoruz ama bizim gezdiğimiz kısımda yan yana dizilmiş kalın kare sütunlar bulunan çok geniş bir alan olarak yapılmıştı. Bu kare sütunların her bir yanına bir mahkûmun el ve ayaklarından bağlandığı ifade edildi. Yine rehberlik yapan arkadaş tarafından duvarların sağlamlığı anlamında kompresörle delinmeye çalışılan ve büyük uğraşlardan sonra bir metre kadar zorla oyulabilmiş kısımları gösterdi ve bu yapının teknik imkânlarla bile delinmekte zorlanılan bir sağlamlıkta inşa edildiğini ifade etti.

Meknes'te öğleye kadar (02.02.2017) şehrin tarihi mekânlarında, eski çarşılarında gezmeye, alışveriş yapmaya devam ettik. Bu arada çarşıda bulunan kitapçı dükkânlarını da dolaşmış olduk. Öğleye doğru da Meknes'e veda ederek Fes'e hareket ettik.

4. FES

Fes'e öğleden sonra ulaştık. Diğer şehirlerde olduğu gibi burada da öncelikle Medinetu'l-Kadîme'yi sorup buraya yakın bir mekâna arabamızı park ettik. Daha sonra da diğer şehirde elde ettiğimiz tecrübenin de desteğiyle daha yavaş ve daha dikkatli bir şekilde çarşı gezmelerimize başladık. Tarihi çarşıda bir tur attıktan sonra, yine akşam olurken kendimize kalacak yer aramaya başladık. Yine gözümüzün tuttuğu bir esnafa selam verip otel aradığımızı söyleyerek sohbetimize başladık. Memleketin genel halinden, güvenlikten, vs. konuşup kalacak yer ile ilgili tavsiye ve önerilerini de alarak ayrıldık. Esnaf arkadaşın şehirdeki güvenlik ve kalacak yer konusunda verdiği bilgilerle daha bir emin adımlarla hareket ederek otel işini halledip dinlenmeye geçtik.

Fes, bölgedeki en eski şehirlerden biridir. Bu şehir, İdrisîler (789-985) tarafından IX. yüzyıl başlarında kurulmuş ve onlar tarafından başkent olarak kullanılmıştır. XI. yüzyıl

ortalarında Murabıtlar'ın eline geçen bu şehir, 1240'larda Muvahhidler tarafından alınmıştır. Burası kurulduğundan itibaren ilmî, siyasî, kültürel ve sosyal yönden bölgedeki en önemli merkezlerden biri olmuştur. Daha sonra Merinîler (1196-1465) devletine de başkentlik yapmıştır.

Tarihi Fes şehri bir vadinin yamaçlarında kurulmuş, zamanla vadinin iki yakasında, surları ve çarşılarıyla iki ayrı şehir olarak (Endülüs ve Kayraviyyîn) varlığını sürdürmüştür. Murabıtlar devlet başkanı Yusuf b. Taşfin (ö. 1106) tarafından bu iki yaka birleştirilerek tek şehir haline getirilmiştir.

Fes tarihi çarşısının ana sokakları (Câdde el-Kebîr ve es-Sağîr) aşağıdan yukarı birbirine paralel olarak uzun bir yürüyüşle çıkılmakta ve birbirine dar ara sokaklarla bağlanmaktadır. Sokaklar üzerinde, Endülüs tarzı desen ve süslemelerle bezenmiş, ancak çoğu defa ya kapatılarak hizmet vermez hale gelmiş ya da içine modern zamanların beyaz plastik boru ve musluklarının takıldığı sokak çeşmeleri yer almaktadır. Tarihi çarşı ve içindeki çok sayıda cami, saray, konutlar korunarak bu güne kadar gelmiştir. Modern şehir, diğer Mağrib şehirlerinde olduğu gibi tarihi surların dışında kurulmuştur. Tarihi şehirde bizim görmemiz gereken en önemli yapı, tarihi İdrisîler'e kadar uzanan Kayraviyyîn Camii idi. Mağrib'deki ikinci Cuma namazını da burada kılmayı planlamıştık ve Cuma namazını burada kılmak nasip oldu (03.02.2017).

Kayraviyyîn Camii'nin ön kapısından girince kendimizi ortasında fıskiyesi olan, üstü açık geniş bir avluda buluyoruz. Buradaki fıskiyeli minik havuz aynı zamanda çevresinde abdest alınmak için hizmet vermektedir. Bu caminin girişinden itibaren avlusu, sütunları ve iç kısmı, her haliyle Mağrib'in her yerinde gördüğümüz Endülüs tarzı desenlerle süslenmiş bir yapı olma özelliği taşımaktadır.

Yine Fes'te Kayraviyyîn adıyla bir üniversite bulunmaktadır. Cuma namazı öncesinde buraya uğradık ve buradaki tarih bölümü hocalarıyla tanışmak istedik. Ancak burada görüştüğümüz üniversitenin bir yetkilisi Kayraviyyîn Üniversitesi'nin daha çok dinî ilimler okutulan bir üniversite olduğunu, Fes'te tarih bölümünün diğer bir yerde '*Külliyetu'l-Ulûm ve'l-Âdâb*'ta olduğunu ifade etti. Bize bu fakültenin yerini tarif etti ve dekanına selamlarını ileteceğimiz bir de not yazarak gönderdi. Ancak gittiğimiz fakültede herhangi bir muhatap bulamadık. Fakülte dekanı yerinde değildi, Kısmu't-Tarih kapalı, bölümün hocalarının odaları da kilitliydi.

Fes'te üniversitede (*Külliyetu'l-Ulûm ve'l-Âdâb*), tanıştığımız İngiliz Dili okuyan bir öğrenciden bize rehberlik yapmasını istedik, o da kabul etti. Yanında bir arkadaşının da bize katılması için izin isteyerek iki arkadaş Fes'teki tarihi yerleri gezdirmek için rehberlik etmeye çalıştılar. Onlardan Cuma namazı sonrasında bize şehrin gezilmesi gereken önemli yerlerini gezdirmelerini istedik. Onlar da bizi Fes'e 30-40 km. kadar uzaklıktaki küçük bir tarihi şehir olan Asfû'ya götürdüler. Burası dağların eteğinde kurulmuş, küçük bir tarihi çarşısı olan bir kasabadır. Ancak bize rehberlik eden öğrenciler asıl bize buradaki mesire yerini göstermeye getirmişler. Burası akarsuyu, devasa ağaçları, güzel düzenlenmiş piknik alanları vs. olan şirin bir yer. Ancak bizim asıl görmek istediğimiz yerler ülkemizde göremediğimiz mekânlar, tarihi mekânlarla ilgili güzellikler olduğu halde arkadaşlar kendilerince gezilmesi gereken en iyi yer olarak bizi buraya getirmişlerdi. Biz de onları

kırmamak için ooo, çok güzelmiş deyip burada bir iki saat takılıp, fotoğraflar, selfiler çekerek gün biterken Fes'e geri döndük. Cumartesi gününü de kendi başımıza Fes'teki tarihi çarşıyı gezerek ve buradan hatıra birkaç eşya satın alarak geçirdik ve daha sonra Meknes'e uğrayıp gece saatlerinde Kazablanka'ya döndük.

5. **TANCA**

Tanca Cebeli Tarık Boğazı'nın Afrika yakasındaki, boğazın Atlas Okyanusu tarafındaki son ve en önemli noktada yer alan bir şehirdir. Boğazın Akdeniz'in sonunda yer alan noktasındadır. Endülüs'e geçiş noktasındaki diğer önemli şehir Sebte ise yaklaşık 20 km^2'lik, halen İspanya'ya bağlı özerk, bir bölgedir. Mağribliler burayı ve aynı statüdeki diğer bir Akdeniz kıyı şehri olan Melila'yı İspanya işgalindeki gasp edilmiş kendi toprakları olarak kabul etmektedirler.

Tanca, tarih boyunca Endülüs'e en önemli geçiş noktalarından biri olmuştur. Bugün de Tanca ile İspanya'nın Tarifa kıyı şehrine (yaklaşık 45 dakika süren) karşılıklı feribot seferleri yapılmaktadır. Havanın açık olduğu günlerde karşı kıyı (İspanya kıyıları) rahatlıkla görülebilmektedir.

Tarihi Tanca mavi şehir olarak adlandırılmıştır. Tanca'da medînetu'l-kadîme bölgesinde saatlerce gezilecek kadar çok sokak bulunmaktadır. Bu tarihi sokaklardaki evler yerden 1-1.5 metre yüksekliğe kadar maviye boyanmıştır. Sokaklar genellikle daracık, hatta bazen sokak genişliği neredeyse bir metreden de dar olabilmektedir. Bu daracık sokaklarda üç dört katlı evler yer almaktadır. Hemen hemen bütün evlerde de yaşanmaya devam edilmektedir. Bu daracık sokaklar, yazın sıcaklığın yakıp kavurduğu dönemlerde güneşin girmesinin mümkün olmadığı önemli bir serinlik kaynağı, sığınaklar olmalıdır. Yine bu sokaklarda sık sık sokak çeşmeleri yer almaktadır. Yeni yerleşim yeri olarak düzenlenmiş kısımlarda ise, geniş caddeler, yüksek binalarla donatılmış ve oldukça lüks semtler bulunmaktadır. Şehirde limandan Atlas Okyanusu boyunca güneye doğru sahil boyunca kilometrelerce uzanan geniş yollar bulunmaktadır. Yine boğazı izleyebileceğimiz orman içi mesire yerleri de bulunmaktadır. Burada hava sıcaklığı uygun olduğu için kış aylarında bile rahatlıkla sahillerde oturulabilmekte, açık alanlarda taze nane filizleriyle demlenen çaylar içilmektedir. İsteyenler kayalık ve orman içlerinden boğaz kıyısına inebilmektedirler.

6. TiTVAN

Titvan, boğazdan doğuya doğru, Akdeniz sahilinden biraz içerde, bir vadi üzerinde, dağ yamaçlarına döşenmiş bembeyaz evlerin bulunduğu tarihi bir şehirdir. Mağribliler buraya "*Hamametu'l-Beydâ (Beyaz Güvercin)"* diyorlar ve şehrin sembolü de beyaz güvercin…

Yamaçtaki tarihi şehrin alt kısmı İspanya işgali sırasında düzenlenmiş, sokakları ve binaları düzenli bir İspanya şehri görünümündedir. Yine şehrin bu yeni kısmı da beyaz güvercin namına uygun olarak bembeyaz durmaktadır. İspanya işgali sırasında yapılan

yeni yerleşim yerinin ortasında dairesel bir meydan ve meydanın bir tarafında devasa İspanya elçiliği binası, bu binanın tam karşısında da yine büyükçe bir kilise yer almaktadır. Bu yeni bölgede bundan başka üç kilise daha bulunmaktadır. Yamaçlardaki tarihi eski şehir gibi yeni inşa edilen yapılar da şehrin rengine uygun olarak sokaklar boyunca bembeyaz uzayıp gitmektedir.

Yamaçtaki tarihi mahallenin alt kısmında saatlerce gezilebilecek uzunlamasına bir çarşı yer almaktadır. Burada halı, kilim, her türden giysiler yanında sebze, meyve çeşitleri, kuru gıdalar, baharatlar, balık, et, elektronik aletlerin de olduğu her türlü eski ya da yeni ürün satılmaktadır. Bu canlı, oldukça kalabalık pazar çok sayıda sokakla birbirine bağlanmıştır. Buradaki yamaçlarda, evler arasında ya da çarşı içindeki sokaklarda sık sık çeşmelere rastlanmaktadır. Bu çeşmelerden birçokları da eski Anadolu çarşı ve sokaklarında olduğu gibi sürekli akmaktadır.

Titvan'ın tarihi çarşı ve sokaklarında dikkat çekici şekilde çok sayıda kedi bulunmaktadır. Bu kediler, insanlarla iç içe, hiçbir şekilde ürküp kaçmayan, insanlarla gayet samimi bir şekilde dolaşmaktadır.

Titvan'da sahilden Endülüs tarafına bakılınca karşı tarafta Maleka şehri görülebilmektedir. Maleka şehri Muvahhidlerin üçüncü halifesi Yakup Mansur (1184-1199)'un doğum yeri olması dolayısıyla da bildiğimiz bir şehirdir. Titvan'da kaldığımız gece Maleka Oteli'nde konaklamak nasip oldu. Otel resepsiyonunda akşam girerken ve sabah çıkarken sürekli Kur'an-ı Kerim okunan Mekke/Kâbe yayınının olması da bizim için ayrı bir güzellik ve huzur kaynağıydı.

Titvan, gezdiğimiz şehirler içinde en temiz ve düzenli olanıydı diyebiliriz. Bu güzel şehirden ayrılmadan önce Titvan'dan Akdeniz sahilinde doğuya doğru uzanan yoldan ilerleyerek buraya 40-50 km. uzaklıktaki sahil şehri Madik'a kadar gittik. Burada çok sayıda balık lokantası bulunmakta ve insanlar buraya balık yemeye gelmektedirler. Liman çevresindeki çok sayıdaki oldukça hareketli lokantada her çeşit balık siparişe göre hazırlanıp servis edilmektedir. Akşamüzeri Madik'ten ayrılarak Titvan ve Tanca üzerinden, yol boyunca uzanan çilek seraları arasından geçerek Kazablanka'ya doğru yola çıktık.

7. RABAT

Mağrib'deki son ziyaret ettiğimiz şehir Rabat oldu (09.02.2017). Aslında Rabat Kazablanka'dan Fes ve Tanca tarafına giderken ve dönerken yanından geçtiğimiz bir şehirdir. Biz buradan gidiş ve dönüşlerimizde hep çevre yolunu kullandığımız için şehre uğramadan geçmiş ve burayı gezimizin finaline bırakmıştık.

Rabat, hem önemli bir tarihi kent ve hem de şu andaki Mağrib'in başkentidir. Bir yönden de Mağrib'teki son Cuma namazımızı (10.02.2017) buradaki tarihi Ulu Cami'de kılmak için de burayı son günlerimize bırakmıştık. Sonuç olarak 11 Şubat sabah saatlerinde Mağrib'e veda etmeden önceki son iki günümüzü burada geçirdik.

Rabat'a girer girmez medinetu'l-kadimeyi sorarak sur içindeki eski şehri dolaşmaya başladık. Ancak artık eski şehirlerin birbirine benzeyen sokaklarında dolaşmaya da doymuştuk. Mağrib'teki gezimiz sonunda artık her yer, sokakları, çarşıları, ürünleri ile

birbirine benzemeye başlamıştı. Ancak burasının benim için daha özel bir yeri vardı. Rabat, ya da Muvahhidlerin isimlendirmesiyle Ribatu'l-Feth, Muvahhidler tarafından kurulan şehirlerden birisidir. Burası, Muvahhidlerin zirve halifesi Yakup Mansur'un burayı dünyanın en güzel şehri haline getirmek için kolları sıvadığı şehirdir. O gün için bilinen en güzel şehir olarak İskenderiye anılmaktayken Mansur burayı oradan da güzel bir cazibe merkezi olan şehir yapmak için kolları sıvar ve bu amacını gerçekleştirmek için çok büyük harcamalar yapar. Ancak kurmaya çalıştığı şehrin tamamlanmasına ömrü yetmez. Şehir gibi buradaki en büyük cami ve minare olarak tasarlanan yapı da tamamlanamamıştır. Caminin minaresi 40 metreye kadar yapılmış ve Mansur'un ölümüyle bu minarenin inşası yarım kalmıştır. Bu minare, aradan geçen 800 yıldan fazla zamandan beri de o halde varlığını devam ettirmektedir. Ancak camii, minare kadar şanslı olmadığından, tamamen yıkılmış sadece caminin enine ve boyuna belli aralıklarla sıralanan yaklaşık yirmi koridoru ifade eden sütunları kalmıştır. Bu sütunlardan da kimisi yarım, kimisi tam olarak önemli ölçüde yerlerinde durmaktadır. Şu anda caminin yeri büyük bir açık hava müzesi ve meydanı olarak durmaktadır.

Belki Mansur (ö. 1199)'un yapmaya çalışıp tamamlayamadığı bu yapının modern zamanlardaki karşılığı olarak düşünebileceğimiz, II. Hasan Camii Dâru'l-Beydâ (Kazablanka)'da yaptırılmıştır. Bu cami, Yakup Mansur'un ölümünden yaklaşık 800 yıl sonra, 100.000 kişilik cemaat kapasitesi ve 210 metre minaresiyle dünyanın en büyük camilerinden biri olarak yaptırılmıştır.

Rabat'taki bu caminin yarım kalan minaresinin tam karşısında Endülüs tarzı mimari üslupla, içinde Kral II. Hasan'ın da defnedildiği anıtmezar yapılmıştır. Bu anıt mezarın tavanı, iç ve dış duvarlarında bulunan geometrik süslemeleri, yine burada bulunan ayetlerin yazılış üslubu ve bunlardan da öte Gırnata'daki el-Hamra sarayında defalarca tekrar edilerek simgeleşmiş olan "*Velâ galibe illallah*" ifadeleri bizi, burayı el-Hamra'dan bir parça olarak görmeye sevk etmektedir.

Mağrib'te olmamızın önemli gerekçelerinden biri olan bu şehri ve özellikle de bu camii ve sur içindeki bölgeyi gezerek maksadımızın önemli ölçüde hâsıl olduğunu düşünüyoruz.

Rabat bir liman şehridir. Genel anlamda baktığımızda yeni şehir düzenlemelerinde sahil boyunca uzanan geniş yollar ve insanı boğmayan ferah yapılar, bulunmaktadır. Şehirde yoğun bir tramvay ağı olduğu görülmektedir. Mağrib'te de yeni yerleşim yerleri, birçok yerde olduğu gibi sokak, cadde ve binalarıyla batı tipi şehirleşme modeline göre şekillenmiştir. Tabii ki, Müslüman memleketinde olmanın nişanesi olan camiler ve camilerin nişanesi olan minareleri her yerdeki yerleşim yerinde olduğu gibi burada da en açık şekilde varlığını göstermektedir.

Mağrib Adalet ve Kalkınma Partisi (Hizbu'l-Adale ve't-Tenmiyye)

Dâru'l-Beydâ (Kazablanka) II. Hasan Camii.

Dâru'l-Beydâ (Kazablanka) II. Hasan Camii mirabı.

Dâru'l-Beydâ (Kazablanka) II. Hasan Camii.

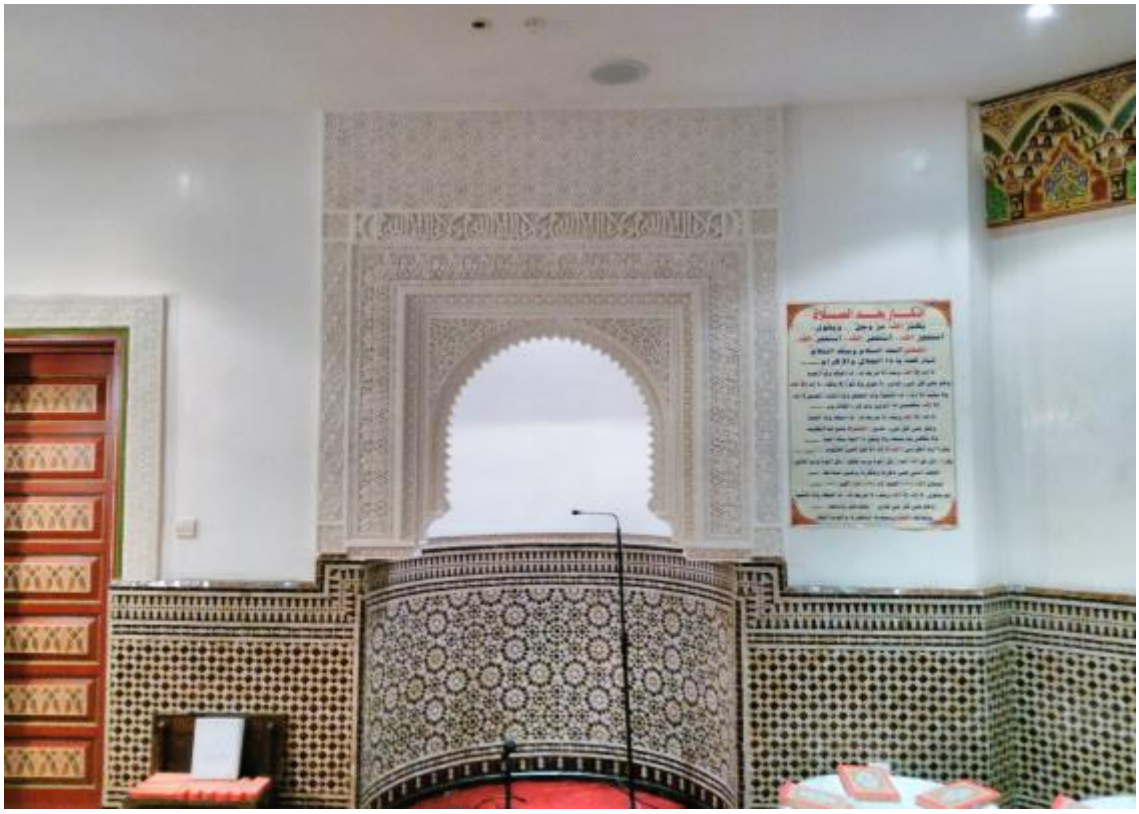

Dâru'l-Beydâ (Kazablanka)'da büyük bir alış veriş merkezindeki mescit mihrabı…

Hamametu'l-Beydâ

Allah/Vatan/Melik üçlemesi

Allah/Vatan/Melik üçlemesi

Allah/Vatan/Melik üçlemesi

Allah/Vatan/Melik üçlemesi

Allah/Vatan/Melik üçlemesi

Mağrib'te abdest almak…

Merrakeş Kütübiyyîn (Fenâ) Camii.

Merrakeş Kütübiyyîn (Fenâ) Camii kuzey cephesi.

Mescidu Kütübiyyîn'de Cuma hutbesi.(27.01.2017)

Sabah saatlerinde Merrakeş Fenâ Meydanı.

Timelle Mescidi (Atlaslarda Merrakeş'e 100 km. uzaklıkta İbn Tûmert (ö. 1130)'in Mehdi olarak biat alıp (1121), Muvahhidler Devleti'ni kurduğu mekan).

Timelle Mescidi içinden bir kare…

Fes'te Mescidu Kayraviyyîn.

Fes'te Mescidu Kayraviyyîn mihrabı. Cuma namazı sonrası İmamla musafaha, kısa sohbetler… (03.02.2017)

Meknes'te Benûniyye Medresesi iç avlusu.

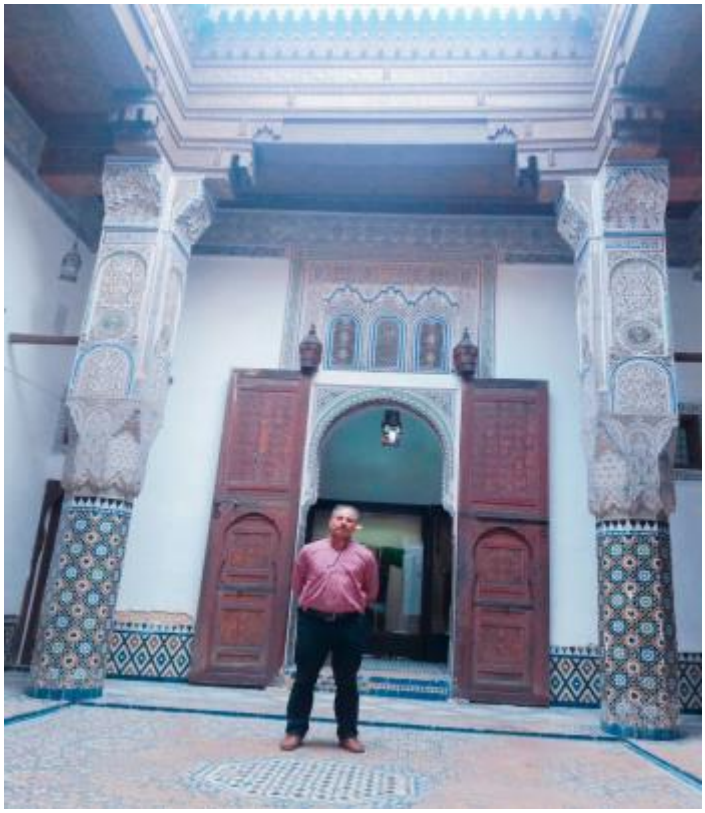

Meknes'te müze (el-Câmî Müzesi) olarak düzenlenmiş bir saray.

Meknes'te sokak çeşmesi…

Tanca'da şehrin tarihi sokakları…

Tanca'da şehrin tarihi sokakları…

Beyaz Şehir (Hamâmetu'l-Beydâ / Beyaz Güvercin) Titvan.

Beyaz Şehir (Hamâmetu'l-Beydâ / Beyaz Güvercin) Titvan.

Rabat…

Rabat'ta anıtmezar…

Rabat'ta, Medinetu'l-Kadim'de Mescidu'l-Kebir'de Cuma Namazı Hutbesi…
(10.02.2017)